

УДК 061.1ЄС

О. В. Ставицька, кандидат філософських наук, доцент;
В. М. Головка, магістр політичних наук

ФОРМУВАННЯ ГЕОІСТОРИЧНОГО ПРОСТОРУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ В КОНТЕКСТІ ТЕОРІЇ МЕНТАЛЬНИХ КАРТ

За допомогою теорії ментальних карт розглянуто проблему формування геоісторичного простору Європейського Союзу (ЄС). Запропоновано застосування концепції культурних плит для виділення основних культурно-цивілізаційних регіонів ЄС та обґрунтовано вплив існуючих цивілізаційних, історичних та культурних відмінностей на політичні процеси усередині спільноти.

Ключові слова: ментальні карти, культурні плити, Європейський Союз.

Актуальність проблеми. Скрупульозне вивчення ЄС на сучасному етапі показує, що його зовнішня єдність не є очевидним фактом і за своєю сутністю він є гетерогенним простором, в якому співіснує безліч територіальних структур. Піку своєї строкатості ЄС досяг в останні п'ять років, зі включенням до його складу у 2004 р. 10 країн із регіону Центральної та Східної Європи і у 2007 р. — Болгарії та Румунії. Унаслідок цього природа і внутрішня сутність ЄС є досить складними, що унеможливило його чітке визначення у межах класичної політичної теорії. Невипадково польський політолог Я. Зеленка називає ЄС «невпізнаним політичним об'єктом».

Дослідження європейської проблематики за допомогою методології різних галузей гуманітарного наукового знання приводить до думки, згідно з якою коріння багатьох процесів, що протікають усередині ЄС, лежить в історичних особливостях формування європейського геополітичного і геоісторичного простору та розвитку окремих «ментальних» регіонів чи цивілізаційних кластерів — культурних плит. У ролі цих культурних плит Європи виступають деякі регіони та області, об'єднані низкою загальних, у першу чергу культурних і цивілізаційних, рис. Культурні плити є фундаментом як сучасної Європи, так і ЄС, при цьому останній є по суті економічною та політичною надбудовою для цього базису.

Це зумовлює той факт, що країни, включені в сучасний політичний дискурс Європи, суттєво різняться за своїми географічними, культурно-цивілізаційними і соціально-політичними характеристикам та мають різну динаміку історичного розвитку. Багато в чому саме в особливостях формування європейського геоісторичного простору криється відповідь на питання про походження внутрішніх суперечностей ЄС і труднощів окремих цивілізаційних і культурних аспектів європейської інтеграції.

Разом з тим у нашій країні ця проблематика практично не розроблена, а перекладні зарубіжні дослідження потрапляють до України із запізненням у два-три роки після свого виходу і за цей час встигають морально застаріти. У принципі такий стан речей є наслідком того, що український теоретичний простір європейських студій має достатньо неглибокий характер. Основна увага вітчизняних науковців пов'язана із проблемами взаємовідносин України і ЄС, тоді як інші актуальні питання європейських студій часто залишаються поза дослідницьким фокусом. На цей час в українській політичній теорії не існує наукових праць оглядового і узагальнюючого характеру, присвячених розглядуваній проблемі.

Дослідження використовує методологічну базу таких галузей наукового знання, як політична історія Європи і порівняльна географія, не забуваючи віддавати належне цивілізаційним підходам А. Тойнбі [5], О. Шпенглера [7], С. Хантінгтона [8], а також концепції «уявлених спільнот» Б. Андерсона [1].

Чільне місце у методології дослідження посідає концепція «ментальних карт», на яких слід зупинитися докладніше. Найбільш повний опис цієї теорії у науковій літературі дає у своєму нарисі «Ментальні карти» Ф. Шенк. Він виводить своє визначення ментальних карт, згідно з яким ментальна карта — це *«створене людиною зображення частини навколишнього простору... Вона відбиває світ так, як його собі уявляють люди, і може не бути вірною. Викривлення дійсно дуже ймовірні»* [6]. Це поняття ґрунтується на усвідомленні того факту, що не тільки індивідууми створюють свою суб'єктивну внутрішню картину навколишнього простору, відомості про який вони можуть одержати безпосередньо. Із цього випливає, що групи людей, співтовариства та колективи також створюють специфічні в історичних і культурних відносинах уявлення про просторову структуру навколишнього світу, який вони бачать або можуть уявити собі.

На відміну від вивчення ментальних карт у рамках психології пізнання антропологі, політологі та культурологі спрямовують свій погляд не стільки на форми репрезентації просторових знань у свідомості індивідуума, скільки на зафіксовані текстуально й у вигляді зображень уявлення всього суспільства про життєвий простір. Вони вивчають уявний поділ територій, з якими лише мала частина членів даного співтовариства знайома за особистими спостереженнями, — таких, наприклад, як ментальні категорії «Балкани», «Азія», «Центральна Європа» або «Східна Європа [6].

Геоісторичний простір сучасної Європи являє собою своєрідний пазл, елементами якого виступають так звані «культурні плити». Термін «культурні плити» визначено за аналогією із літосферними плитами, які формують поверхню Землі. У нашому випадку культурна плита є специфічним ментальним, «уявленим» регіоном, що має низку притаманних лише йому атрибутів і ознак, а країни, що складають цей регіон, об'єднані за допомогою спільної

історичної пам'яті, культурно-цивілізаційних та географічних особливостей. Систему континентальних культурних плит становлять центр Європи, а також певні периферійні та напівпериферійні зони на її кордонах. Згідно з наданим нами визначення критеріями при виділенні культурних плит виступають специфічні культурно-історичні особливості розвитку регіону («загальна історична доля»), наявність якоїсь власної ідентичності або її подоби, а також спільність за декількома характерними цивілізаційними рисами, що присвоюються ментальним атрибутам і ознакам. Також у деяких випадках можуть застосовуватися географічні критерії — відстань від умовного центру або відокремлене розташування будь-якого регіону.

У нашому дослідженні як основні культурні плити Європи назвемо Західну Європу, Скандинавію, Балкани та Південно-Східну Європу, а також Центральну-Східну Європу. Кожна з них має свої унікальні характеристики й особливу ідентичність, тісно пов'язану з історичною пам'яттю. Розглянемо ці основні елементи геоісторичного простору ЄС.

Центр Європи, що іноді розуміється під терміном «Західна Європа», завжди був специфічним культурним регіоном Європи. У певний час цей регіон наділявся сакральним змістом головного носія ідеї європейської інтеграції й ідентичності і протиставлявся Східній Європі та Росії як оборонець цінностей Заходу. Крім цього, даний регіон у свідомості європейців найчастіше мав досить чітко змальовані кордони, на відміну, скажімо, від досить розпливчастого поняття «Східна Європа». Західна частина Півострова, що виникла на уламках імперії Карла Великого, була в той же час ареною спустошливих воєн, і без перебільшення можна сказати, що будь-який доленосний конфлікт не оминув її стороною. Подібні випробування й сформували існуючу на сьогодні оригінальну культуру та ідентичність «старої Європи».

Аби підтвердити ці слова, доцільно звернутися до гіпотези К. Помяна, який у статті «Європейська ідентичність: історичний факт і політична проблема» наводить таку концепцію умовного центра Європи, що впливає з давньої бінарної опозиції між Латинським і Варварським світами. Згідно з нею європейський центр — арена протистояння між областями *Terra Romanicum* і *Terra Barbaricum*. *Terra Romanicum* — це область поширення християнської католицької традиції та романської мовної сім'ї. Вона включає ті регіони, які були свого часу підвладні або колонізовані Римською імперією. *Terra Barbaricum* — варварські землі, що суперничали з римлянами, представники німецької мовної сім'ї [10].

Саме області *Terra Barbaricum* були у свій час цитаделлю лютеранства, який кинув виклик пануванню католицької церкви в Європі. Якщо до умовного простору *Terra Romanicum* належать насамперед Італія і Франція, то до *Terra Barbaricum* входили Німеччина, Австрія та інші землі на схід від Рейну. Протистояння цих територій багато в чому привело до того, що в Західній

Європі склалася унікальна змішана культура, яка сформувала існуючі донині уявні риси європейського центра [10].

Оригінальну концепцію центра Європи висунув норвезький дослідник, політолог, історик та антрополог С. Роккан. Історики і географи давно аналізували роль Рейна та інших основних транспортних магістралей Західної Європи в розвитку континенту, і ці дослідження й лягли в основу концепту «поясу міст» С. Роккана. Він доходить висновків про те, що на початку Нового часу структурним стрижнем Заходу виявився пояс земель, де переважали союзи міст (балтійська Ганза, Фландрія, Швейцарія, італійська Північ) та держави, що претендували на роль імперій і лежали по обидва боки цього поясу. Основна ділянка даного поясу пролягала уздовж Рейна по землях Ельзас-Лотарингії, Південних і Північних Нідерландів, Швейцарії, спускаючись на територію Ломбардії, Генуї та Венеції з Альпійських гір [4].

Навколо цього поясу формуються потужні національні держави — Англія, Франція, Німеччина. В епоху промислової революції XVII–XIX ст. саме в цьому регіоні формуються перші центри капіталістичної економіки, концентруються фінансові ресурси, створюються потужні виробничі бази, відбувається інтенсивна урбанізація. Актуальність подібного підходу демонструє карта «зони найвищого економічного розвитку Західної Європи», складена після Другої світової війни, так званої «блакитний банан». Ця зона настільки повторює роккановський «пояс міст», простягнувшись від Лондона до Милана, що важко собі уявити більш повний збіг. І в наш час простір навколо умовного поясу займають держави ядра ЄС, найбільш розвинені в економічних відносинах і впливові в політичному [4]. Ця територія приблизно повторює землі «Імперії Заходу» Карла Великого в епоху її найбільшого розквіту.

Конструювання Західної Європи базувалося на жорсткому протиставленні себе Європі Східній. Такої точки зору додержується американський культуролог Л. Вульф, який у роботі «Винахід Східної Європи» відзначає, що саме Західна Європа узвичаїла дискурс цивілізованості в XVIII ст. і сама стала визначати належність окремих країн і регіонів континенту до цього дискурсу з позицій центра. Багато в чому це було пов'язане з виникненням на землях цього регіону інтелектуальної та ідеологічної течії Просвітництва [3, с. 44].

У наші часи центр Європи — Західна Європа є тим наріжним каменем, навколо якого буде створена система ментальних координат континенту, центральним елементом європейського геоісторичного простору. При цьому з позицій центру цей регіон формує європейський дискурс і ухвалює рішення, які частини Європи можуть в нього входити, а які — ні. Основними об'єднуючими критеріями для цієї культурної плити виступають високий рівень економічного і політичного ресурсного потенціалу, географічне розташування, а також належність до ареалу поширення спочатку римської культури, а згодом —

держави Каролінгів і Священної Римської імперії, ідеологічний вплив Ренесансу, Реформації та Просвітництва.

Область Центральної і Східної Європи (*East and Central Europe*), яка включає, за різними оцінками, від 5 до 7–8 країн, є не менш важливою частиною європейського геоісторичного простору і європейської міфології, яка тривалий час мала вирішальне значення для конструювання європейського дискурсу. Слід зазначити, що в самому понятті «Центральна і Східна Європа» є певна подвійність. У роботах більшості дослідників області Центральної і області Східної Європи перехреснюються, і, наприклад, Польща або Румунія можуть одночасно належати до обох категорій. У літературі можна зустріти згадування як узагальнено Східної Європи (тобто все, що перебуває на схід від Одери), так і Центрально-Східної Європи, і у цьому разі мається на увазі область держав — нових членів ЄС.

Канадський дослідник С. Кіршбаум дає таке досить просте і очевидне визначення області Центральної і Східної Європи: це культурний та історичний простір, який відрізняється від Західної Європи, однак все одно є частиною Європи [9, с. 9]. На думку С. Кіршбаума, цей куточок Старого Світу протягом своєї історії характеризувався потужними відцентровими тенденціями, переломити які вдалося лише на початку ХХІ ст. завдяки появі у країн Центральної і Східної Європи загальної стратегічної мети — приєднання до ЄС. При цьому до складу цих країн, за С. Кіршбаумом, входять не тільки держави безпосередньо Судето-Карпатського регіону, а й країни Балтії, Балкани та Південна Європа [9, с. 16].

У класичній політологічній літературі домінує концепція поділу Європи на Захід і Схід згідно з відмінностями в основних механізмах відтворення державної влади, а також в таких її атрибутах, як легітимність, застосування, походження тощо. Зокрема, таку точку зору можна зустріти в роботах Г. Шупфліна, який вважає, що на Заході Європи політична влада характеризувалася високим рівнем фрагментації, тоді як на Сході, як правило, була зосереджена в одному центрі [9, с. 141]. Успіхи і невдачі західної ліберальної демократії миттєво відбивалися на образі та сприйнятті демократичних ідей на сході Європи. У контексті політологічної парадигми країни Центральної і Східної Європи завжди зараховувалися до держав демократичного транзиту, зокрема до так званої «третьої хвилі демократизації» С. Хантінгтона.

Що ж стосується сприйняття Центрально-Східної Європи у концепції ментальних карт, то в її рамках, мабуть, найбільш оригінальну точку зору на проблему Східної Європи висловлює американський культуролог Л. Вульф. Він аналізує насамперед французьку й англійську літературу, описи подорожей, історіографію, щоденники, листи та географічні нотатки ХVІІІ ст. і виявляє в них «винахід Східної Європи». Традиційному, або класичному, поділу Європи на «варварську» Північ і «цивілізований» Південь у ХVІІІ ст., за

Л. Вульф, приходять на зміну новий поділ континенту на Захід і Схід [3, с. 75]. При включенні країни до одного із двох регіонів головним критерієм служать рівень прогресу, позиція суспільства на одному з постульованих Заходом напрямів історичного розвитку. Ментальний кордон Півострову Л. Вульф проводив уздовж Одери та Дунаю, відносячи при цьому такі сусідні міста, як Відень і Прага, до різних цивілізаційних кластерів. Теза Л. Вульфа свідчить про те, що поділ Європи у ХХ ст. на дві частини уздовж «Залізної завіси» було передбачено ще в ХVIII ст. в ідеях західноєвропейського Просвітництва [3, с. 79].

«Просвітництво, чії інтелектуальні центри розташовувалися саме в Західній Європі, підтримувало, а потім монополізувало винайдений в ХVIII ст. неологізм, поняття «цивілізованості»; а потім на тому самому континенті, у сутінковому краї відсталості, навіть варварства, цивілізованість виявила свого напівдвійника, напівпротилежність. Так була винайдена Східна Європа, яка стала засобом для Західної «пізнати саму себе» за допомогою протиставлення. Дві Європи, Східна і Західна, були винайдені свідомістю ХVIII століття одночасно, як дві суміжні, протилежні та взаємодоповнюючі концепції, що не можуть бути уявлені одне без одного» [3, с. 89].

Таким чином, Східна Європа, яка відповідно до сучасних уявлень розташована на схід від німецько-польської або німецько-чеського мовного кордону, в епоху Просвітництва подумки сприймалася західноєвропейськими мандрівниками як відносно відстала (порівняно із цивілізованим Заходом) місцевість, вважає Л. Вульф. Вони бачили в Східній Європі перехідну територію між Заходом і диким Сходом. Східна Європа в очах людини епохи Просвітництва перебувала на шляху до цивілізації, однак видавалося, що досягнення в цьому напрямі поверхові, у глибині ж усе ще розташовується варварство [3, с. 56].

З огляду на це Східну Європу розглядали як територію, де співіснують дикість і цивілізація. Л. Вульф інтерпретує Східну Європу з позиції західної переваги. Те, як західні просвітителі уявляли Східну Європу і зображували її на картах, слід розуміти навіть як підготовку до захоплення Заходом володінь і його територіальної експансії в східному напрямі (поділ Польщі, похід Наполеона в Росію, загарбницька політика Третього рейха). Л. Вульф зазначає, що згодом під час «холодної війни» подібні думки еволюціонували в риторику «Залізної завіси» та на 50 років поширили уявлення про Східну Європу як про закриту напіввідсталу територію. У ХХ ст. Польща, Румунія, Чехія та Словаччина входили в зону радянського впливу, будучи членами Організації Варшавського Договору, а Прибалтика була територією безпосереднього суверенітету СРСР. Лише «оксамитова революція» 1989 р. і розпад соціалістичної системи дозволили державам Центральної і Східної Європи повернутися до побудови своєї європейської ідентичності.

Разом з тим Ф. Шенк вважає, що положення Л. Вульфа не завжди є беззаперечними [6]. Так, він вказує на те, що останній поєднав країни і регіони в поняття «Східна Європа», тоді як саме це поняття ще не з'явилося в джерелах, які він аналізує. Отже, він ризикує спроеціювати на XVIII ст. уявлення про простір, які, можливо, виникли лише у XIX ст. Очевидно, що Л. Вульф вивчив тільки ті подорожі, де йдеться про країни, які стали вважатися частинами Східної Європи пізніше. На думку Ф. Шенка, було б цікаво порівняти тексти, досліджувані Л. Вульфом, з повідомленнями про сучасні їм провінції Західної, «цивілізованої» Європи. Можливо, тоді виявилися б розмитими ті кордони між Заходом і Сходом, які Л. Вульф вважає за можливе підкреслити. На погляд Ф. Шенка, не виключено, що спостереження Л. Вульфа можна було б систематизувати скоріше за моделлю «цивілізований центр (звідки виходить більшість розглянутих їм авторів) проти дикої периферії», ніж за схемою «Захід — Схід».

У контексті підходу теорії ментальних карт до дослідження поняття Східної Європи видається цікавим також проаналізувати дослідження Х. Лемберга. На відміну від Л. Вульфа, Х. Лемберг датує виникнення поняття «Східна Європа» тільки XIX ст. При цьому він підкреслює, що до початку Першої світової війни поняття «Східна Європа» здебільшого вживалося як синонім поняття «Росія». На користь такого тлумачення свідчило панування Росії над великою територією Польщі. При цьому ще у XVIII ст. у німецьких, англійських та французьких джерелах Росія зараховувалася не до Східної, а до Північної Європи. Тут позначався вплив античної картини світу, яка виходила з поділу землі на цивілізований Південь і варварську Північ. За твердженням Х. Лемберга, у середині XVIII ст. поняття «Східна Європа» ще не існувало. На відміну від Л. Вульфа він характеризує зауваження XVIII ст. про те, що Росія перебуває «на сході», як «окремі винятки». Заміна північної локалізації на східну відбулася тільки в 30-ті роки XIX ст.

Вирішальними подіями, що визначили переміщення Росії з Півночі на Схід, були Віденський конгрес і Кримська війна, вважає Х. Лемберг. Він підкреслює, тим самим повторюючи думку Л. Вульфа, що цей процес не був «просто поверхневою зміною термінології, у ньому відбулася зміна політико-ідеологічного світогляду великих частин Європи» [6]. Перероблення ментальної карти Європи містило в собі звуження поняття «Північна Європа» до німецького мовного ареалу. Назва території «Північ» поступово набула позитивного значення і стала синонімом назви «Скандинавія». У свою чергу категорія «Схід» розширилася. Це було пов'язане з тим, що у XIX ст. національно-мовні критерії поступово прийшли на зміну таким критеріям поділу Європи, як державна система та античні традиції. У нове визначення Східної Європи здійснила істотний внесок славістика, яка визнала цю територію галуззю своїх досліджень і описувала її як культурно-історичну сутність.

У той же час і в орієнталізмі в перші десятиліття XIX ст. перед особою турецької небезпеки раптово з'явилося уявлення про те, що Схід (Orient) є «диким», «нецивілізованим» і несе в собі погрозу.

Поряд із концепцією культурних плит для аналізу проблеми Центрально-Східної Європи є цілком придатною й концепція С. Роккана. На його погляд, «відсталість» регіону зумовила низка обставин, і перша з них — відсутність автономних міст-полісів, здатних протистояти натиску імперій, свого роду аналога «поясу міст» на Заході. Зіграла свою роль і відсутність подібного Рейну торговельного шляху, навколо якого міг би сформуватися подібний пояс. Жодна із провідних транспортних артерій Центральної і Східної Європи ніколи не виконувала ролі «вільного» каналу. Вони «закривалися» у Москві або у Відні й у такий спосіб діяли скоріше не як «канал», а як «лійка» з вузькою протокою, що обмежує потоки, які несли б інформацію на територію за межами основних центрів [4].

Д. Урвін для аналізу формування східноєвропейського простору пропонує увести поняття «трикутник імперій», який включає Візантію (або Туреччину), Росію та Австрію. Ідея, що лежить в основі цього концепту, належить до тієї частини досліджень С. Роккана, де він аналізує причини, з яких перші в Європі нації-держави сформувалися на територіях міст, що примикають до «поясу», — у династичних центрах. За С. Рокканом, династичні центри, будучи не в змозі проникнути усередину «поясу міст», у більшому чи меншому ступені підкорили собі землі, розташовані між цим «поясом» і своїми головними міськими центрами. Їх державні централізаторські зусилля перешкодили зростанню інших міст і знаходженню ними тієї динамічної автономії, яка відрізняла міста «поясу» [4].

Цей «трикутник імперій» функціонував так, що імперії, які його становили, на століття уперед «висушували» простір, що простирається між ними. Розвиток міст і поселень був вкрай ускладненим, і перешкоди були тим значніше, чим ближче до поділяючих ці імперії секторів розташовувалися міста і поселення. Чим міцніше були імперії (усі три в єдиний проміжок часу), тим сильніше вони перешкоджали зростанню міст поблизу своїх територіальних кордонів. Тому тривале збереження рівноваги сил між імперіями спричинило аналогічне відставання в розвитку міст і поселень у тих регіонах, де сходилися імперські сфери впливу [4].

Останнім часом можна простежити тенденцію до об'єднання дискурсів Східної і Центральної Європи в один «гібридний» дискурс *East and Central Europe*. У нього включені нові члени ЄС (країни, що приєдналися до співтовариства у 2004 і 2007 рр.), у той час як інші держави Східної Європи, у першу чергу Україна, Білорусь та Молдова, утворили так звану нову Східну Європу. Новий дискурс розташовано у рамках виділеного нами політичного змісту поняття «Європа» — Європейському Союзу, тоді як держави экс-СРСР, хоч і на-

лежать до європейського культурного простору, не входять у політичне, тобто нова Східна Європа вже не є елементом геоісторичного простору ЄС.

Ще одна культурна плита ЄС — це Південно-Східна Європа, або Балкани, — простір на карті Європи, який в останні століття неодноразово заново конструюється, міфологізується та демонізується. Темою, мабуть, найбільшого дослідження цих метаморфоз — робота «Уявляючи Балкани» Марії Тодорової — є як західні, так і місцеві балканські уявлення, починаючи з кінця XVIII ст. і закінчуючи війнами в Югославії в 90-ті роки XX ст. [11].

Свої основні характерні риси поняття «Балкани» придбало у перші 20 років XX ст., і до сьогодні воно збереглося майже не змінившись. Міркування про Балкани, вважає М. Тодорова, в цілому слідує бінарній опозиції «цивілізація — варварство» і характеризуються ідеями переважання західної цивілізації, відсталості Балкан, внутрішніми розбратами та первісною родовою культурою. Дослідниця визначає балканізм — подібно орієнталізму — як (західно-) європейську відокремлювану ідеологічну течію, котра на відміну від орієнталізму розвертається усередині Європейського контексту. Вищі крапки висловлень, що таврують і очорнюють Балкани, М. Тодорова фіксує на початку (Балканські війни) і наприкінці XX ст. (війни в колишній Югославії).

Жорстокі події цих воєн, що приводять у смуток, схилили західного спостерігача до того, аби бачити в Балканах щось рішуче інше, ніж Європа. М. Тодорова ж убачає у цих процесах повторення «гомогенізуючих» подій, які визначили історію також багатьох західноєвропейських націй. Для неї вони, навпаки, є доказом належності Балкан до європейської історії. Авторка вказує на ще одну дискусію, у рамках якої Балкани як обмежувальна категорія — поряд з Росією, вірніше Радянським Союзом, відігравали важливу роль: це суперечки 80-х років XX ст. про Центральну Європу [6; 11, с. 178].

У теперішній час культурні плити Центрально-Східної Європи, а також Південно-Східної Європи і Балкан виступають важливим елементом сучасної територіально-просторової структури ЄС. Тривалий час ці території були периферією Центру Півострова і навіть не завжди включалися до складу власне європейського простору, а країни, що їх складають, за своїми економічними і політичними можливостями помітно поступалися державам Західної Європи. Зараз у складі ЄС їх ріднять географічна і соціально-економічна периферійність стосовно країн центру, а також серйозне відставання від держав ядра за низкою економічних та соціальних показників. Це такі ідентифікатори рівня розвитку, як обсяг ВВП на душу населення, частка сільського господарства в економіці, показник зайнятих у сільському господарстві працівників тощо.

Останніми елементами геоісторичного простору континенту, що залишилися поза нашим розглядом, є території Південної та Північної Європи (Скандинавії).

У теорії ментальних карт проблему Півночі відображено в роботах Б. Хеннінгсена, який розглядає ментальні карти Півночі як географічний конструкт самоідентифікації. Він зазначає, що в античній картині світу Північ вважалася батьківщиною нецивілізованих варварів, пристанищем чогось «іншого», від чого Південь як оплот культури відмежовувався. Однак у деяких випадках, наприклад, у працях Тацита, зустрічаються — і тут виявляється паралель амбівалентності орієнталізму — також вислови про більш високий рівень культурної значущості германців, які протиставляються зіпсованим римлянам як ідеалізована протилежність.

Х. Лемберг робить висновок про те, що ідея світу, розділеного за схемою «Північ — Південь», не пройшла шлях від античності до сучасності. Скоріше, це уявлення про структуру світу відродилося в епоху гуманізму і Ренесансу та зберігалось до XIX ст. До початку XIX ст. у загальній картині про світ до Північної Європи зараховувалися країни, які були розташовані північніше Чорного моря і Дунаю та на схід Ельби і Вісли. Цю територію позначали поняттям «*septembrio*», або просто Північні країни. Це визначення стосувалося як німецькомовних, так і франко- і англomовних місцевостей. Територія Північних країн протиставлялася району Південних країн. Навіть військове протистояння між Росією і Францією за Наполеона сприймалося сучасниками як конфлікт Півночі і Півдня [6].

Ф. Шенк відзначає, що ідея «дикої Півночі» зжила себе саме пізніше у XIX ст., в епоху романтизму. Одну із двох ідейних течій, яка привела до переоцінювання Півночі, Ф. Шенк відносить до XVII ст. Основу нового осмислення Півночі (нового «Нордизму») насамперед заклав О. Рюдбек. У той час, коли Швеція була великою державою, він створив фундамент нордичної ідеології, яка проголошувала перевагу Півночі, тобто Скандинавії під пануванням Швеції, і в такий спосіб, обґрунтовувала претензії Швеції на виняткову позицію в ієрархії європейських держав. Ця політико-ідеологічна побудова протрималася до XIX ст., коли вона втратила свою специфічне шведське значення і переродилася на «нордичну» ідеологію загального характеру [6].

Як другу ідейну течію, що зробила свій внесок у переоцінювання Півночі, Б. Хеннінгсен започаткував політико-літературний рух «Скандинавізм», що існував у XIX ст. у Німеччині, якому відповідали однойменні літературні напрями у Північних країнах. Основу скандинавізму склали «відкриття» давньоскандинавської літератури і перетворення літераторами німецького романтизму саг та міфів у давньогерманську спадщину.

Стилістичне перетворення Півночі в культурну прабатьківщину германців і привласнення скандинавської літератури знайшли продовження у расовій ідеології націонал-соціалістів. Притаманний Півночі стереотип власної моральної переваги, коріння якого сягало XVII ст., часу, коли Швеція була великою державою, зберігається до сьогодні як міцна основа для регіо-

нального співробітництва і ментального відмежування Скандинавських країн від ЄС.

Що ж стосується культурної плити Південної Європи, то в історичних дослідженнях цей регіон осмислюється здебільшого як Середземномор'я — під впливом праці Ф. Броделя. Це, однак, не означає, що на ментальній карті Європи Південь залишився нейтральною, такою, що не має свого значення, стороною світу та просторовою категорією. В античності Південь вважався притулком цивілізації, протилежністю дикій заальпійській Півночі [6]. Протягом сторіч це уявлення змінювалося. Своєї нижчої точки репутація Півдня досягла після Другої світової війни, коли цей регіон опинився в одному ряду напівпериферій із відсталою Центрально-Східною Європою.

У сучасному стані культурні плити Скандинавії та Південної Європи є особливими регіонами, що становлять ЄС. Приєднання першої із цих плит — скандинавської — проходило у два етапи — в 1973 і 1995 рр., коли в ЄС були прийняті Швеція, Данія, Фінляндія, Естонія, Латвія. Ці країни завжди були на особливих місцях у Європі. Далекість від континентального центру, суворі кліматичні особливості, розташування навколо замкнутого Балтійського моря створили особливу цивілізаційну спільність, коріння якої лежать як у скандинавських сагах, так і в ганзейській торгівлі.

У південноєвропейській культурній плиті основними державами виступають Греція та Кіпр. Їхнє представництво в ЄС формувалося у два етапи — Греція приєдналася до Співтовариства 1 січня 1981 р., а Кіпр — 1 травня 2004 р. Ці держави — уламки елліністичної цивілізації, духовне коріння нинішньої Європи. Їхня наявність у складі ЄС забезпечує наступність сучасної Європи античним традиціям, однак у той же час за рівнем своїх політичних, економічних і фінансових можливостей вони серйозно відстають від держав ядра. При цьому Кіпр характеризується твердою політичною нестабільністю і має на своїй території перманентний етнополітичний конфлікт, а Греція є однією з найбільш нестабільних в економічному значенні країн ЄС. Також деякі дослідники до регіону Південної Європи відносять Південну Італію, використовуючи при цьому як основний критерій рівень економічного розвитку і політичного впливу цього регіону. Але, на наш погляд, Південь Італії при всій його економічній і політичній відсталості скоріше входить до складу західноєвропейської культурної плити, в першу чергу завдяки низці ментальних і цивілізаційних атрибутів.

Висновки. Викладене дає змогу говорити про сутність геоісторичного простору ЄС як мозаїчного панно, що складається із декількох відносно великих культурних плит — ментальних регіонів спільноти. До головних культурних плит слід віднести Західну Європу, Скандинавію, Балкани та Південно-Східну Європу, а також Центрально-Східну Європу. Кожна з них володіє

своїми унікальними атрибутами, культурно-цивілізаційними характеристиками та специфічною ідентичністю. Вагомим чинником при формуванні культурних плит виступає також історична пам'ять. При цьому саме існуючі культурно-цивілізаційні відмінності між цими кластерами, які нині відтворюються в політичних практиках ЄС, можуть бути основною причиною виникнення та існування внутрішніх суперечностей у спільноті. У зв'язку з цим видаються актуальними подальші наукові пошуки у даній царині з метою підтвердження зазначеної гіпотези та розроблення цілісної концепції впливу особливостей геоісторичного ландшафту на політичні процеси в ЄС.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму / Б. Андерсон. — К. : Критика, 2001. — 272 с.
2. Девіс Н. История Европы / Н. Дэвис. — М. : АСТ, 2001. — 1003 с.
3. Вульф Л. Изобретая Восточную Европу: Карта цивилизации в сознании эпохи Просвещения : пер. с англ. / Л. Вульф. — М. : Новое литературное обозрение, 2003. — 560 с.
4. Ларсен Ст. У. Моделирование Европы в логике Роккана / Ст. У. Ларсен // Полис. — 1995. — № 1. — С. 39-57.
5. Тойнби А. Постигание истории / А. Тойнби. — М. : Айрис-Пресс, 2004. — 640 с.
6. Шенк Б. Ф. Ментальные карты: конструирование географического пространства в Европе / Б. Ф. Шенк // Политическая наука. Политический дискурс: История и современные исследования. — 2001. — № 4. — С. 4-17.
7. Шпенглер О. Закат Европы / О. Шпенглер. — М. : Айрис-Пресс, 2003. — 589 с.
8. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон. — М. : АСТ, 2003. — 448 с.
9. Central European History and the European Union. The Meaning of Europe. Edited by Stanislav J. Kirschbaum. — N. Y. : Palgrave MacMillan, 2007. — 253 p.
10. Pomian K. European identity: Historical fact and political problem. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.eurozine.com/articles/2009-08-24-pomian-en.html>.
11. Todorova M. Imagining the Balkans / M. Todorova. — N. Y. and Oxford: Oxford UP, 1997. — 335 p.
12. Zielonka J. Europe as Empire. The nature of enlarged EU / J. Zielonka. — Oxford : Oxford University Press. — 293 p.

ФОРМИРОВАНИЕ ГЕОИСТОРИЧЕСКОГО ПРОСТРАНСТВА ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА В КОНТЕКСТЕ ТЕОРИИ МЕНТАЛЬНЫХ КАРТ

Ставицкая Е. В., Головки В. М.

С помощью теории ментальных карт рассмотрена проблема формирования геоисторического пространства Европейского Союза (ЕС). Предложено применение

концепции культурных плит для выделения основных культурно-цивилизационных регионов ЕС и обосновано влияние существующих цивилизационных, исторических и культурных различий на политические процессы внутри сообщества.

Ключевые слова: ментальные карты, культурные плиты, Европейский Союз.

FORMATION OF GEOHISTORICAL SPACE IN THE EU IN CONTEXT OF MENTAL MAPS THEORY

Stavytska O. V., Golovko V. M.

In the article the formation of geohistorical space in the EU is analyzed in the context of mental maps theory. The authors use the concept of cultural layers in order to determine main cultural regions of the EU. The influence of civilizational, historical, and cultural differences on the political processes inside the EU is confirmed.

Key words: mental maps, cultural layers, European Union.

УДК 14:355.02

О. Ю. Панфілов, доктор філософських наук, доцент

ВОЄННА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Розглянуто основні складові процесу глобалізації, проаналізовано їхній вплив на економіку, політику, військову сферу. Особливу увагу приділено дослідженню впливу глобалізації на воєнну політику держави. Зроблено висновки щодо завдань, мети, засобів та принципів формування воєнної політики держави в умовах глобалізації.

Ключові слова: глобалізація, воєнна політика держави, військова сфера, збройна боротьба, військова сила.

Актуальність проблеми. На початку ХХІ ст. світ зіткнувся з низкою нових глобальних проблем, викликів та імперативів, до розв'язання і реалізації яких він не був і ще не є підготовленим. Серед них важливе місце посідають проблеми впливу глобалізації на воєнну безпеку різних держав. Без успішного розв'язання означеної проблеми не можна сподіватися на безпечне майбутнє. Глобальна безпека сьогодні зіткнулася з новими небаченими раніше загрозами, специфічну природу яких ясно видно на прикладі колишньої Югославії, Афганістану, Іраку. Таким чином, актуальність статті полягає у визначенні та розкритті основних напрямів впливу глобалізації на формування воєнної політики сучасних держав.

Наукове розроблення впливу глобалізації на різні аспекти суспільного життя відображено у працях вітчизняних та зарубіжних філософів, політоло-